

այգու մի նոր բան չըսէ: Յուշած եմ դարձեալ, թէ զատ տօնելն այլ իւր աւանդական հնութիւնն ունի արեւմտեայց մէջ:

Իսկ մեր ազգի սովորութեան նկատմամբ, ոչ երկրորդի՝ այլ մեկին բանիւք — թէ և աւաթաթոյ իւր համար — հաստատած եմ ի վկայութենէ Է դարու պատմաբանի հեղինակութեան մի՝ Շիրակունւոյ՝ և այլոց, թէ մեք եւս մինչեւ յունաց զատելն երկու տօները՝ միացած եմք տօնած, և յետոյ՝ ցՁ դար զատ տօնած. ապա բաժանմամբ հայոց ի յունաց՝ վերստին միացուցած: Ահա կը կրկնեմ Անանիայ վկայութիւնը. նա յետ ըսելու՝ թէ Դ դարուն զատեցին յայնք տօները, կը յաւելու. «Քանզի ոչ եթէ չեհաս ի նոսա (ի հայս), և վասն այն չընկալան (երկու տօնախմբութեանց անջատումն), այլ յառաջ քան զբազում ժամանակս (յայտնի է թէ երբ այլք սկսան)» և մերս եկն յաշխարհ, (ուրեմն յառաջ մեր մէջ եւս միացած էր), և ընկալեալ եղև որպէս յանգէտ եղելոց ճշմարտութեանն. և հարուստ ամս ճգնեալ մինչեւ ցերեանելն Յոհան կաթողիկոսն՝ որ ազգաւ մանդակունի էր, և ապա նա ի խղիւր եղեալ ճշմարտութեանն* և ընենալ և հասու լեալ՝ թողուլ հրամայէ» (ի յայտն տեսն): Յիշած եմ դարձեալ մի այլ յիշատակարան, որ այդ վերստին միացումն աւելի ուղիղ կերպով Աշտարակացւոյն կուտայ՝ Քաղկեդոնի ժողովոյն պատճառաւ: Ուրեմն հայք ոչ «եթէ ժամանակ մը», այլ հարուստ ամս, իբր յերկոս դար, և ոչ «մասնական» այլ ազգովի, կարողիկոսով, «հետեւեր են իրենց մերձակայ ժողովրդոց սովորութեան» և այդ ժամանակ այլազգ չէին կարող վարել. և «առաջինին դառնալ» ոչ թէ «երկրորդին տկարութիւնն կը յայտնէ», այլ եկեղեցական գոտութեան արգասիքն էր: Մասնական և տկար՝ յիշ դարուն վերստին անջատումն էր երկու տօնից՝ զոր յիշած եմ նախայիշեալ հատուածին մէջ:

Ի վերջոյ կը յայտարարէ մեծ. Նազա-

րեթեան, թէ ինքն ունի մի կշիռ, որոյ մի թաթը կը հասնի ի Դ դար և միւսն յԺԹ, և այնու կ'ուղէ չափել մեր եկեղեցական աւանդները: Իւր այդ և նման բանից ներքոյ ինչ կը թուի յսել ժամանակիս միամիտ ազաղակները. մեր եկեղեցին ամենէն հինն է. այլք աղաւաղեր են, նա միայն պահած է հին եկեղեցւոյ կնիքը: Այլ ես խոնարհաբար կը յայտնեմ, որ այդպիսի հսկայական կշիռ գործածելն ուժէս վեր է, չեմ և ես տրտաններէն: Էս փոխանակ յենդու մի դարու վերայ՝ յորում չունիմք գիր և սեփականութիւն, և մի ուրիշ դարու՝ յորում ալէկոծին՝ ըստ իս՝ գիր և սեփականութիւնը, կ'ընտրեմ «միջանկեալ ճօճանաց» վերայ վարել իմ նաւակը: Գովելի է մեծարեմն ազգային աւանդութիւնը. բայց աւելի գովելի՝ մեծարել ճշմարտութիւնը:

Հ. ՎԱՐԴԱՆ ՀԱՅՈՒՆԻ

ԳԵՂԵՑԿԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

(Շաբ. օրն յէջ 173)

ՊՐԱԿ

ԵՆԹԱԿԱՑԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄԸԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԳԵՂԵՑԿԱՆ

ԳԼՈՒԽ Դ

Միջաւայրը, մորատիւթիւմ և մորատեսութիւմ. — Ժամանակի մազեցութիւնը. — Ընդհանուր մարդկութեամբ վիճակի մը բարոյական եղելութեան մը վրայ գործած տպաւորութիւնը. — Գիղեցիկի մազեցութեամբ աստիճանը:

Միջաւայրն իւր ընդարձակ և բազմալոյզ ամբողջութեան մէջ՝ գիղեցիկութեան քանի մը ձևեր միօրինակ մեզ ենթարկելով՝ անտակ մը ըղեղային բեռացում (polarisation) կը գոյացնէ շնորհիւ սովորութեան. այնպէս որ յանկարծաճապ այլազան տպաւորութիւն մը

* Զի Շիրակունւոյն կարծեաց հակառակ էր միացած տօնելը:

մեր ճաշակին մագնիսացեալ ասեղը չարա-
չար յուզելով՝ անխորժ կը թուի մեզ: Մա-
նօթ է երկու լաբան պատանեաց դժպէհի
կացութիւնը Յորանայի արքունեաց մէջ՝ ու-
րաց մին չայրենեաց կարօտն մեռաւ, և
զմիւսը հազիւ կըցած արքայորդին հասցնել
իւր սառնամած զարշահոտ հիւղերուն:

Բայց այս անգործ նորատեցութեան կը
հակառակի նորութեան պէտքը, այնու իսկ
որ հինցած պատկերները՝ երկար ատեն լու-
սոյ առջև մնացած լուսանկարներուն պէս՝
իրենց կենդանութիւն ու փայլը կը կորսըն-
ցնեն, կը դեղնին, կ'աղօտանան, կը տալու-
նին, միադոյն կըլլան: Բաց աստի ամէն
բան մեր շուրջը կը փոփոխի, և կեանքն
իսկ գործ է, և գործը յեղաշրջութիւն: Նկա-
րագրին իւրաքանչիւր տարրը ընդերկար կը
պարտասի, կը սպառի, անզգայ կը դառնայ
յարատեօղ միենդոյն գրգռումէն, և հանգըս-
տեան կը կարօտի. մինչդեռ միւսը՝ զեռ կոյս
կամ հանգստեամբ կազդուրումը՝ կորովի և
թրթռուն ձգտման մը հասած՝ պատրաստ է
ամէն նոր գրգիռ զգալու և առատօրէն ա-
նոր արդիւնքը ճառագայթելու իւր շուրջը:

Բ. — Միենդոյն օրինաց արդիւնքն է որ
բան մը՝ ոչեկան միջամայրին պատկանե-
լովը մեզ գեղեցիկ երեցող՝ կրնայ մեր նոր
կենաց անհամաձայն ըլլալ՝ ժամանակին անց-
նելովը կը վիմառառի՝ կը հեռանայ մեզմէ՝
մանաւանդ երբ պատահական անցաւոր բա-
նի մը վրայ ըլլայ խնդիրը: Կան սոսկայն
վերակենդանացող ձևեր ալ, Փարաւոններու
զագաղին մէջ զանաւոր ցորենահատին նման
որ հազարաւոր տարիներէ յետոյ սերմանուե-
լով կը բուրգովի, կ'առնանայ և աստուգ հաս-
կօք կը ծանրաբեռնի, այսպիսի է Վերածնու-
թեան դարն և այսպէս մենք ալ զմեզ դաս-
տիարակող հեղին հանձնարներուն և լատին
ուկրադարուն աւիւնը խլորտի կը զգանք մեր
երակաց մէջ:

Գ. — Դարձեալ ինչ գեղեցկագիտական
ազդեցութիւն չեն գործեր մեր վրայ յան-
գէտս իսկ մեր՝ այն արուեստական աշխարհը
յորում կ'ապրինք, պերճաւք, տօնք, փար-
թամութիւնք, թատրոնք, արուեստահանգէսք,
արքունիք և թանգարանք, դաստակերտք և

զոհարեղէնք և քաղաքակրթութեան ու գի-
տութեանց բերաւոր դիւտք ու գործադրու-
թիւնք: Այնչափ որ ալ անզգայի կերպով այն
բաները մեզ համար պիտոյը մը կ'ըլլան,
յորոց զրկուին զմեզ յետառ կը կացուցա-
նէ: Նոյն ազդեցութիւնն ունին մեր վրայ
բարոյական եղելութիւնք. երբ որ և է, զոր
օրինակ, քաղաքական յուզում տիրէ ազգի
մը վրայ ուրիշ ամէն զգացմունք կը դադրին
և այն աչքով գեղեցիկ կամ տգեղ կը դա-
տենք, ո և է գործ կամ արուեստական ար-
դիւնք:

Դ. — Մեր այս ամէն բաժնեբէն սա
եղրակացութեան կը հասնինք: Ամէն տպա-
ւորութիւն բնութենէն զայ կամ արուեստա-
կան գործէ մը, բազմապատիկ արտադրինե-
րու արդիւնք է, ժառանգական, անձնական,
միջամայրի: Անհատներուն մէջ՝ առանձինն
ստնլով և զանազան միջոցներուն մէջ՝ այս
զանազան արտադրիչք իրարու վրայ կը բա-
րդուին կամ իրարու կը զիմադրեն, և ըստ
այնմ, մեր գաղաղութիւնք կը փոխուին:

Ե. — Վերջապէս բան մը այնչափ ա-
ւելի գեղեցիկ պիտի ըլլայ՝ որչափ աւելի
հոծ է ազգած վայելքը, որչափ աւելի անոր
տուած գրգիռը աւելի բուրձը զագաթներ պի-
տի հասնի նախ զգայարանաց և յետոյ ըզ-
գացման, մտածման և իտականութեան մէջ
որչափ աւելի իւրաքանչիւր շրջանակին մէջ
պիտի զարթուցանէ պատկերներ, գորովունք,
մտածութիւններ, տեսիլներ և աւելի խոր ու
տեսական հետքեր գործմէ, որչափ աւելի շա-
տերը հաղորդ ընէ իւր հրճուանաց՝ միջո-
ցին տարածութեան և ժամանակաց յաջոր-
դութեան մէջ: Ասկէ զատ ինչպէս վերը ը-
սինք, ճաշակը հետզհետէ կը ձգտի միաւո-
րելու, ցեղերուն խառնուելովը հաղորդակ-
ցութեանց դիւրութեամբ՝ գիտութեան ծաւա-
լելովը: Այսպէսով է՝ անոր լիւրի զարգաց-
մամբ, որ բնաշինչ պիտի ըլլան ամէն ցե-
ղային կամ դպրոցական փոցն նախապա-
շարմունք, պատմական լայն հետազոտութիւնք
նոր մանկութեամբ վեր պիտի հանեն հին
գեղեցկութիւնները, որոց վրայ մարդկութիւնը
պիտի յաւելու իր աւելի պայծառ տեսու-
թիւնները հանգրձնալ գեղեցկութեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

ԳԵՂԵՑԳԻՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ

Եթէ գեղեցկին աղբիւրներն իրենց ամե-
նէն պարզ տարերաց մէջ փնտռելու ելլենք,
չենք կրնար գտնել գանոնք մարդկային հո-
գոյն մէջ որ ինչպէս տեսանք գեղեցիկը կը
ցոյցանէ յինքեան և կ'իւրացնէ, բայց զայն
չըղիներ։ Ասկէ զատ իր կրած տպաւորու-
թիւնները, ունեցած զգացումը և բրած դա-
տաստանները յանհունու կը տարբերին ի-
րարմէ։ Չենք կրնար փնտռել գանոնք ա-
րուեստին մէջ, որովհետեւ անիկա կը բաժ-
նուի բազմաթիւ տեսակներու, որ. ժամանակ-
ներս, տեղերս, ազգերու և նոյն իսկ անհա-
տականութեանց համեմատ կը տարբերին։
Ուրեմն պէտք կ'ըլլայ զանոնք բնութեան մէջ
փնտռել, ուր գեղեցիկը՝ կ'արգիւնաւորի ա-
ռանց մեր մասնակցութեան կամ մեր աշ-
խատակցութեան. բնութեան տեսարանները՝
մշակութեամբ զարդացած երկիրներու մէջ
վայրենի երկիրներէն գերազանց չեն։ Բնու-
թիւն ըսելով պէտք է հասկնալ իրականու-
թեանց այն աշխարհը որ մեր աչքին կը
ներկայանայ աստիճանաւորութեամբ մը՝ սկը-
սելով խոնարհագունէն որ է հանքային թա-
գաւորութիւնը և հետզհետէ թափառանալով
քոռակակն և ուր ուրեմն կենդանակակն թա-
գաւորութեան։

Այս իւրաքանչիւր խումբին վրայ մեր հե-
տադատութիւնները կատարելով պիտի տես-
նենք որ մէն մի դասակարգ իրեն յաջորդող
բարձրագոյն դասակարգին հիմն ու կարևոր
պայմանն է։ Եւ ասկէ զատ իւրաքանչիւր
խումբին մեզ ընծայած գեղեցկագիտական
վայելքները ուղիղ համեմատութիւն մը ունին
իրենց դասակարգին աստիճանաւորութեան
հետ։

Անգործարանաւոր աշխարհ. — Այս սանդ-
խին առաջին աստիճանին վրայ կը գտնենք
անգործարանաւոր աշխարհը, տարբերք և
իրենց անթիւ բաղադրութիւններն որ ամբողջ
բնութեան անգիւլախոր հիւմերն են։ Ինչպէս
որ յաջորդող բարձրագոյն դասակարգու-

թեանց ամէն նիւթական և նախնական պայ-
մաններն իր մէջը կը պարունակէ, այնպէս
ալ կը բողբանակէ միւս ամէն դասակարգու-
թեանց մէջ գանաւոր գեղեցկութեանց սկզբնա-
տարբերքը։ Ասոնց առաջինն է շոշոք, որուն
պատճառած անորմէն այնչափ ազդու է որ
շատ լեզուներու մէջ Գեղեցկաշոքն բառը
«լոյս» բառով կը բացատրուի։ Ու մշակ ժո-
ղովրդոց համար գեղեցկութեան մասին լոյսը
միայն ըմբռնելի է։ Լոյսը ինքնին բնութեան
մէջ այլափոխ մեծ դեր մը կատարելէ զատ,
նոր գեղեցկութեանց աղբիւր մ'ալ կը բա-
նայ մեզի, գոյնեղոռ տարբաշարդոռնելով. բնու-
թեան վրայ գոյններու ազդեցութիւնը հրաշա-
լի է։ Գունարներու փաշիւղամը, ցայտող ջու-
րերու մէջէն լոյսին բեկեղեկումները, երկնից,
ծովուն, դաշտերուն և լեռներուն գոյնները,
երփներանգ ծխածանը, զոր ամէն հին ազ-
գերն իրենց կրօնական աւանդութեանց մէջ
խառնած, մեր աչքին նորանոր վայելքներու
աստարելներ կը բանան։

Գեղեցկութեանց երկրորդ աղբիւրը կը
կազմէ ձայնը որ գեղարուեստներուն մաս-
նաւոր ճիւղի մը, այսինքն երաժշտութեան
տարրը կը կազմէ։ Անգործարանաւոր աշ-
խարհին մէջ ձայնը տակաւին բացատրութիւն
մը չունի, զիտ ազմուլ է, իրարու բաղիտող
տարերաց կոյր մէկ պայքար՝ որուն ըստ
մեր ներքին տրամագրութեան՝ բացատրու-
թեան գաղափար մը կը կցորդենք ինչ որ
բնութեան ձայնները կ'անուանենք իրեն ուժգին
և ահարկու են, ինչպէս մրկին և ծովուն
շառաչիւնը, կայծակին ձայնիւնը, հեղեղա-
ցայտ աղբերաց մոնչիւնը՝ մեզ զայրացած
զօրութեանց աղաղակները կը թուին։ Երբ
մեզմ ու ներդաշնակ են, ինչպէս տերեւնե-
րուն սօսաւիւնը, վտակին կարկաշտ մեզ հա-
մար զուարթ կամ տրտում տպաւորութիւն
մը կ'ունենան։

Հիմա կը հասնինք բնական գեղեցկին
զլխաւոր տարեր, ձեին։ Բայց իր զարբաց-
ման այս առաջին աստիճանին մէջ ձեռ
տակաւին ընդունած չէ իր ամբողջ նշանա-
կութիւնը, անգործարան բնութեան մէջ ձեռ
պարզապէս գիպուածի ծնունդ ըլլալով։ Ուստի
և աւելի կ'ազդէ մեզ իրեն զանգուածով քան

թէ գեղեցկագիտական հանգամանքով մը : Ջոր օր. լեռներու նկարագրէ տեսարանը ոչ թէ իրենց կանոնաւոր ձեւէ կը ծագի, այլ ընդհակառակն անոնց խառնխուռն և անա- կընկալ հակադրութիւններէ, որոնց վրայ պէտք է աւելցնել յուսոյ և գոյներու խաղերը :

Առաջին կանոնաւոր ձեւերը բիրեղացման մէջ կ'երևան, բայց ուղիղ գծեր, եռանկիւն, ներ ու քառանկիւններ գեղեցիկ ըսուելու հանգամանքը չունին և անոնց ալ գեղեց- կագիտական սպաւորութիւնը շատ սահմա- նաւոր է : Այսչափ է ահա բնութեան առա- ջին թագաւորութեան մեզ ընծայել կրցածը :

Բնասական քաղաշտրուքիւն : — Էական, բու անհատականութիւնը գործարանաւոր բնութեան միայն կը սկսի : Իրաւ, բիրե- ղացած մարմին մը իր կանոնաւոր ձևին շնոր- հի ունի տեսակ մը անհատական միութիւն, բայց այդ միութիւնը իրեն տուող զօրու- թիւնը իր արդիւնքներուն աւարտմանէն ետքը անգործութեան մէջ կը մնայ : Բաց աստի այս զօրութիւնը կը գործէ միայն համասեռ նիւթերու վրայ, զոր կը միացնէ առանց փո- փոխելու : Իսկ բոյսին մէջ միութեան սկզբ- բունքը անտաշ գործունէութեան մը կեդրոնն է : Սերման առաջին խորտուճիւնէն սկսած մինչև բոյսին մահը, այդ գործծոն կեդրոնը միակերպ կը ձևի բոյսին զանազան գոր- ծարանները միաւորելու կամ ազատելու, առ փոքր փոքր իւրացնելու՝ զանոնք իր յա- տուկ զօրութեամբը յեղափոխելով՝ այն զա- նազան տարբերք որովք կը կազմէ իր տե- սանելի ձեւը : Այս իսկ է գործարանաւոր կե- մաց սկզբունքը :

Սերմնէ բոյսի մը մէջ երեք բան կրնայ նկատուիլ, նախ իր մարմինը կամ այն զա- նազան նիւթերը որ իրարու կը միանան զայն կազմելու համար : Երկրորդ իր պաշտամունքը կամ իր զանազան գործարաններուն գոր- ծունէութիւնը՝ որոնցմէ կը հետևի ձևին զար- զացում, և վերջապէս այն սկզբունքը որ այս պաշտոններուն իբրև կ'ապնէ և գործարա- նաւոր զօրութեանց զանազան խաղերուն օրէնքը :

Երկու առաջին հանգամանքով, այսինքն նիւթով և զօրութեամբ, բոյսը կը պատկանի

իրական աշխարհին, բայց երրորդ սկզբունքով արդէն կը վերանայ բարձրագոյն գիւրջի մը, վասն զի այս կեդրոնական միութիւնը որ կը տիրէ միանգամայն թէ՛ նիւթին և թէ՛ զօրութեանց վրայ, չի կրնար ըլլալ ինքը ոչ զօրութիւն, ոչ նիւթ, այլ անտարակոյս աննիւթ սկզբունք մըն է՝ մտաց ըմբռնելի, վասնզի անհնար է ամէնէն պարզ գործա- րանաւորութիւնն անգամ կոյր զիպուածի մը վերագրել :

Թ. ԹԵՐԱՅԵԱՆ

Շարայարեղի

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԷՆ ԴԷՊ Ի ԱՆԿԻՐԻՍԸ

ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

(Շար. տես յէջ 227)

Գ.

Ուրբաթ, 30 ապրիլ 1897.

Ձի կը հեծնամ ժամը 12ին և ճամբայ կ'եննամ գէպ կ'այարանը, քիչ մը կանուխ կը մեկնիմ որպէս զի հանգիստ ժամանակ ունենամ ձիաւորաց հոն հասնիլը տեսնելու :

Ամէն ուրբաթ — որ Թուրքաց համար կիւ- բակի է, — ընդարձակ և ամենաշիտակ դաշ- տադետնի մը մէջ կը խաղացուի ձիերիտ կո- շուած խաղն : Քաղաքէն զուտզուտնդ կու- ղան բազմամիւ ձիաւորներ հեծած իրենց փառաւոր նշոյգներուն վրայ՝ որոնք թամ- բուած են ամենածոխ կերպով : Խուռն կը զիմեն գէպի դաշուը, երկու խմբի կը բաժ- նուին և իսկոյն կը սկսի խաղն : Մէկ բա- նակի ձիաւոր մը ամենայն արագութեամբ կը մղէ իւր ձին թշնամի բանակին դէմ, և քանի մը քայլ հեռուէն ուժգնակի կ'արձակէ գաւազանով մը՝ որով զինուած է, ջանալով հարուածել ակկու մը զուգիւր. ձիերն վար- ժած այս գործողութեանս, այն ինչ գաւա- զանն կ'արձակուի, իսկոյն ամենայն արագու-